

K-6861

П170696

Т. 1, 2.

1, 2, 3

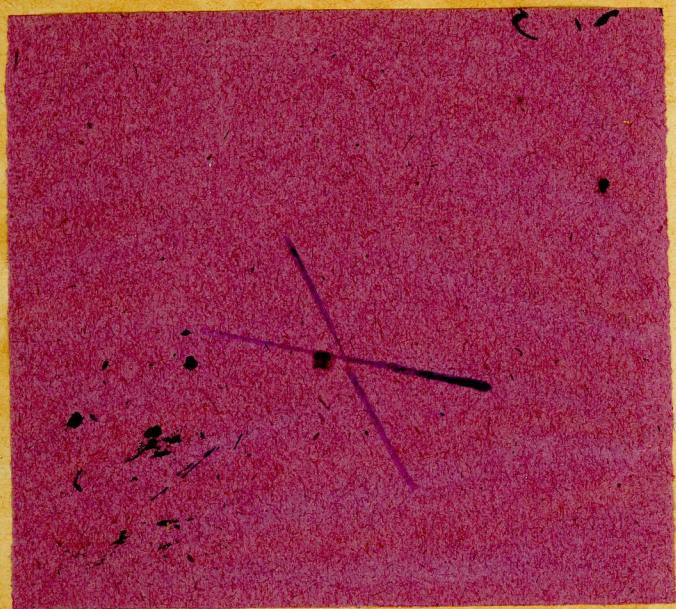
1920.

V.N. Karazin Kharkiv National University



00786874

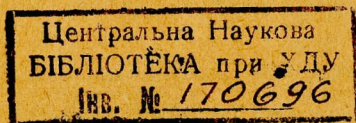
6



К 6581

ПЛУГ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ
ПРОЛЕТАРСЬКО - СЕЛЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ“

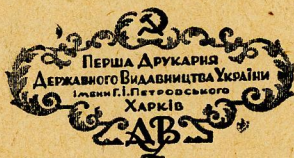


СІЧЕНЬ 1
1 9 3 0

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЧЕ Т-ВО ПИСЬМЕННИКІВ
ПЛУЖАНІН

68

Бібліографічний опис цього
видання вищено в „Літописі
Укр. Друку“, „Картковому ре-
пертуарі“ та інш. покажчиках
Української Книжкової Палати



Укрголовліг № 229. 11/І 1930 р.

Зам. № 820. Тираж 2000.

А₂ — 5¹/₂ арк.

ГР. ЯКОВЕНКО

ІСТОРІЯ ЧОТИРЬОХ НАЗОВ

1. ЩЕДРИЙ ДАРУНОК

Як завжди почалось з дрібниць, а завершилося подіями, гідними того, щоб докладна розповідь про них дійшла й до нас. Виною тому глибока Анашкина віра в те, чого не було й чого, здавалося, ніколи й не буде. Здавалося, звичайно, не йому, а іншим. Анашка ж просто собі вірив і край...

Почалося з абищиці — з жіночого безрукавого капота.

Анашка Кабанець, один із членів недавно організованої комуни — „Провідна Зірка“, навідався принагідно поспитати, чи не приставила, часом, новоспасівська кооперація обручного заліза з повіту?..

— Казати правду, — бризнув радістю довкола себе непохитно-перекоаний Анашка, — казати вам правду, громадяне, небагато його й треба, заліза того, а, проміжду прочим, дозарізу треба — аршинів так, примірно, з двадцять — га?

Відповіді на запитання своє радісний Анашка не дістав. З його появою в крамниці настала вразлива тиша. Жвавий і балакучий щойно натовп розпався раптом на дві рівні скиби і мовчки пропустив до рундука незвичайного покупця, покупця, що, видавалося, бебехнувся прямисінько собі з того світу.

Чи справді йолоп, чи тільки навмисне удає з себе пришепелуватого?..

Продавець саме копирсавсь у широкому перерізі, одважуючи комусь яблуневого повидла в манірку. Зиркнувши скося на Анашку, він миттю перехопився через рундук і багатозначно постукав його замурзаною кописткою по лобі.

— Ви не в той магазин потрапили, громадянин із комуні. Совецькая власть залізом усяким не зацікавляється. Ось вам — смоли шевської, або капотів — пожалуста! — ціна підходяща. Натопи зарухався.

— Пожалуста... Пожалуста... Шевської смоли вам, громадянин хороший, — пожалуста!..

— Ну, й зморозив, бодай він йому був тричі дуба дав, — заліза йому обручного?.. А той йому навзворот, Максим Максимович, — совецькая власть залізом не зацікавляється, не в той магазин забились...

Несподіваний вибух скаженого, довго й з силою тамованого реготу затопив ущерть обмежений крамничний простір і баским гоготом кинувся в двері.

Що там за бешкет такий в крамниці кооперативній?.. На майдані зупинялися, пильно вслухалися до гомону, а потім пошепки говорили:

— Мабуть столипинські поміщики новий ревком на абсудження беруть... Ач, як їржуть, щоб їм луснути!..

Анашці стало відразу страшенно ніяково. Він зашарівся, знітився і, похнюпившись, потяг геть від рундука.

Кооперація тоді — року 1921 — торгувала переважно шевською смолою вищої якості, повідлом різних гатунків, ґнотиками до ляпмадок і часом — з ініціативи якогось дбайливого собі Максима Максимовича — широкополими жіночими капотами.

Висновок цілком доречний — які торговці, такий, звісно, і крам на продаж мають. Одно тобі слово — совецькая копіративна камерція!..

Тільки наївний Анашка Кабанець ще й досі не втратив надії дістати колись від кооперації замість осоружного, схожого на коломазь, повідла... двадцять аршинів обручного заліза. Чудак, побий мене бог!..

— Сподівайся, сподівайся, чоловіче, мо такі й видадуть тобі колись обручника!.. А була в собаки хата?.. Чув ти, Анашко, як рак свистить?.. Держав ти, Анашко, свиню за роги?.. Не камуніст ти, Анашко, а совецький дурило набитий!..

— Ну, скажи нам, йолопе, кому ти віриш?.. Кому ти віриш, на кого надії свої покладаєш?..

— Відповідай, Анашко!

Стисли Анашку, здавили і приперли до стіни. З усіх боків тяглися до нього тремтячі руки, перед очима йому вистрибом ходили червоні, вилискуваті обличчя. Аж за майданом, біля церкви луною відгукнулося:

— Барбосюга!.. На кого ти покладаєшся?..

Анашка не озивався. Гнітючий сором паралізував його й позбавив мови.

Нікчема він, ганчірка!.. І досі не міг збагнути — однієї його віри замало. Треба ще, oprіч віри, носити в собі відвагу, всіляко берегти її і не кидати за першої скрути під ноги якомусь червонопикому збіговиськові. А кинувши, треба мати мужність звести її, поставити на рівні ноги і присилувати невір побожно рачкувати перед нею. Йому ж саме й бракує того героїства...

Ось перед ним Копичка, він ладний видерти йому очі — чи насмілиться ж він, Анашка, затопити йому просто в запінений писк?.. Ні, німіє і не підводиться рука... Він потерпає за своє життя!..

— А скажіть мені, Ананіє Петровичу, навіщо ж вам, будемо казати, оте залізо обручне?..

Гамір у крамниці миттю вщух. Приязне запитання це виходило від „самого“ Костянтина Йвановича Гомінкого. Он він, подивіться, схилившись на прикметну палицю свою, самотіє в куточку, — такий собі блаженський та непомітний!.. Але поспробуйте зневажити його... Поспробуйте не помітити його...

Натовп угодливо розступився, одірвав Анашку від стіни і силою поставив його, розхристаного і незграбного, перед ясні очі ласкавого, чепурненького дідуса.

Мала відбутися цікава розмова. Добре знавши обох співрозмовників, присутні наперед смакували її зміст. Та й сам несміливий Анашка торопав, що старий не так собі, з доброго дива, подарував йому свою увагу.

Справді, чи не дивно?.. П'ятнадцять років ходив він у Костянтина Йвановича, колишнього волосного старшини, за „раз-про-несучого-тобі-сина Анашку-Канашку“ і раптом тобі — „Ананіє Петровичу!“

— Може бодні з салом порозходились у вашому колективі. Ананіє Петровичу? — Правив своєї приязний старигань —

Чи мо вже на солонину діжками запасаєтесь?.. Хвально!.. Що- правда, у путящих хазяїв усе загодя робиться... Не зле, звичайно, обкинути риховкою жінчину, приміром, скриню, якщо вона, диви, лущати починає від баб'ячого добра всякого там...

Оточений живим муром, бовванів Ананій Кабанець посеред крамниці і з якоюсь в'їдливою допитливістю розглядав босі свої ноги, аж під самі коліна підведені рудою глиною. (У комуні лагодилися саме валькувати землянки).

До чого навертає старий, заходившись розпитувати його?.. Адже минуло лише два роки, як він одійшов од Гомінкого. Щось, пригадується йому, Костянтин Іванович не вельми любляв був дружні розмови із своїми наймитами. Не міг же він за якихось два роки зрадити звичку свою правити балачки за допопогою своєї прикметної на всю округу палиці... Он вона й зараз ходуном ходить йому в руках. І далася ж вона, осоружна палиця та, навзнаки Анашці - Канашці за тих кільканадцять років!.. Чого він домагається від нього?..

— Ви тепер, Ананіє Петровичу, так би мовити, удруге хрещення прийняли і на нову лінію стали. Я ще тоді, як ви в мене за свиньми ходили, прорікав вам щасливу долю. І не помилюся!.. Хазяйнуючи комуною, ви швидко підлатаєте собі кишені і зробитеся першим хазяїном на селі. Землі у вас тепер, мов у графа Сумарокова, — куди не поглянь, в який бік оком не кинь — уся ваша. Чув я, — іще десятих двісті наміряєтесь прирізати собі громадського поля. І по-хазяйському робите, бо в землі тільки й багатства!.. Та, на бога, не займайте ви мужицьких завівсюжених ланів, на лихої години вони вам?.. Киньте їх, хай їм грець!.. Лежать - но у вас під самим боком угноєні, виполоті відруби колишніх куркулів — гарбайте їх, та й хазяйнуюте на них революційним порядком!..

Дідок сумирно осміхнувся, погладив довгу свою бороду і, нагло випроставшись, ступив кілька кроків до Анашки. Скидався він тепер на розгніваного, нашошореного горобчика, що важився на герць з вахлакуватим свійським півнем.

Сміятися, проте, охотників не знаходилося. Тимчасом, за-трудно було стриматися від реготу, спостерігаючи це надто кумедне видовисько. Потужний, довгорукий Анашка, захоти

лише того, єдиним міг би махом з калюкою змішати мізерного супротивника.

Анашка і не покладав змагатися з дідом. Сила миршавого його супротивника крилася, мабуть, в чомусь складнішому, ніж його видима нікчемність. Не міг Анашка не важити на це.

Натовп відкашлявся, споважнів,— розмова набирала сподіваної гостроти.

— Так я кажу, Ананіє Петровичу, чи ні?.. Революційним порядком!..

— Тікати?— спало Анашці на думку. Тікати звідси, якомога швидче!.. Та позирнувши обачно на двері, він одразу відкинув цю незрілу думку.

Марно намагався б він утікати. На порозі крамниці, чухаючи „куцаком“ спину, стовбичив Петро Костянтинович, нащадок колишнього його хазяїна. Од цього не втічеш, не заховаєшся!..

З самого початку революції одійшов Петро Гомінкий від батька і самостійно господарював на своєму плані (Олекса, менший його брат, з імперіялістичної війни не повертався додому. Де перебував він тепер і що саме робив, Гомінкі неохочі були з цього приводу розводитись). Чи з доброї волі покинув він батька, чи той його за неслух'янство прогнав,— цього довести ніхто не міг. А жив Петро при злиднях і встряв через це до комнезаму.

Про Петрове „незможництво“ на селі тишком-нишком ходили лихі чутки. Удень—говорили про нього—він був запеклий незможник і член самоохорони села від бандитських наскоків, а вночі... уночі сам обертався на бандита і разом із махновцями палив ревком і полював на незможників.

Наявних доказів подвійної гри „незможника“ Петра Гомінкого ніхто не мав, але й мала дитина на селі тямила, якими саме заходами рятувався старий Гомінкий від контрибуцій та реквізицій. Гру велося надзвичайно вдало.

Комунари з „Провідної Зірки“ подали були заяву, щоб приділив їм ревком частину землі колишніх хазяїв-відрубників. Щось за тиждень по тому, стався наскок на комуну, що допіру вибралася в степ і жила по курінях. Забрали коні, знищили найцінніший реманент, попалили курені...

Захищаючись, комунари втратили аж п'ятьох товаришів. На стовпі — бандити прибили її цвяхами до стовпа — красувалася заява комуні на землю...

Надто добре знав Анашка сина свого колишнього хазяїна, щоб, ховаючись у балці, не міг відрізнити серед зграї розбишак його на прочуд високої постави. І не дивно!.. У списковій землевласників, що на землю їхню претендувала комунa, першим стояв Костянтин Іванович Гомінкий.

Хіба ж од такого втічеш?.. Ні, немає йому жодного рятунку! Треба скоритися перед старим. Кортить його принизити колишнього свого наймита. Ці, що зараз оточують його, і пальцем не поворухнуть, щоб захистити його від глуму. Які побояться Гомінких, а які так і раді будуть всіляко допомогти їм.

І навіщо він вибрав неділю йти по залізо до крамниці?.. Саме святковими днями вся слобідська куркульня збігається на майдан до кооперації... Добре, як тільки покепкують та з тим і з душею відпустять...

— Чому ж ви мовчите, Ананію Петровичу?.. Невже вам так таки і немає чого сказати мені?..

Анашка боязко зиркнув на старого і знов захопився своїми рудими ногами.

— Костянтине Йвановичу, — видавив із себе він, удаючи собою якогось безневинного дурника... — Дядюшка Костянтин Іванович... Хіба ж ви мене не знаєте?.. Хіба ж я з доброї волі?.. Злидні безпросвітні погнали мене в комуну. Жінка, діти — босі, голі й холодні, а ви ще й з наймів прогнали... Що мав я робити?..

Дідка так і тріпануло від цього лукавого запитання. Він розумів Анашку, тямив, що той ганобив частину провини своєї перекласти на його власні плечі. Чи не пройда?..

Палиця стрибнула догори і шалено затанцювала врівень з Анашкою головою.

— Та-ту!.. Почулося голосне застереження з дверей.

Старий миттю опанував себе. Кинувши лютий погляд на сина, він з видимим жалем опустив палицю додолу.

— Анашко, не придурюйся, не тумань світу!..

Костянтин Іванович розстібнув чумарку на грудях — йому важко було дихати, важко було добувати слова на розмову.

— Не мороч мені голови, Анашко!.. Я знаю далеко більше, ніж ти, дурило, гадаєш. Хіба ж то не ти ходив на тому тижні до земельного начальника вдруге вимагати нарізки?.. Не крути ж хвостом, мов той пес брехливий, а кажи правду...

„Незamoжний“ синок удруге пронюхав у ревкомі про заяву і попередив старого... Якою ж брехнею він врятує себе?..

— Та знаєте, дядюшка, того... Ну, коли в гурті живеш, то гуртову й п'єш... Я нічого, я так — примусили, а велять, треба коритись... а мені байдуже!..

— Брешеш, іроде! Якраз на мої сорок десятин ти і плян начальникові подав. На мої та он на Кадигробові... Чи не так, Пархвиле Марковичу?..

На середину крамниці ступив веселий, сміючий Пархвил Маркович Кадигроб. Стародавня, прюнелева чумарка досягала йому сливе до самих щіколотоx.

— І розумно зробив, Анашко!..— Пархвил Маркович добродушно посміхнувся і став поруч Гомінкого.— Бо в мене не земля, а масло — за двісті пудів з десятини голову кладу Хазяйнуй, хазяйнуй, Анашко!.. Он і в Копички, у Матвія Степановича, двадцять п'ять десятин, що твое воронове крило...

— Пархвиле Марковичу, на бога!.. Не нацьковуйте його на чесних людей, коли свого шкода... Він і сам знайде, коли до чого дійдеться,— упольне совєцький!..

Вихватившись з натовпу, наляканий Копичка смикнув Кадигроба за полу чумарки і миттю заховався за сусідською спиною.

Покищо Копичку обминали. Він навіть ладний був радіти, що про нього й про його невеличку земельку, загалом, забули. Може пляни погубили, а може його землю з громадською змішали. Навіщо ж Пархвил Маркович наражає його на небезпеку позбутися добра?..

— Чому ж ти мовчиш, Анашко-Канашко, мов тобі позакладало?..

Костянтин Іванович, не мавши змоги триматись далі, дікнувся вістрям палиці Анашкиного плеча.

— Не тичте мене палицею, я ж вам не собака якийсь!..

Образа — тяжка й нестримуча — на мить була запаморочила Анашку. Не здаючи вже собі справи, де він, серед кого

і яка саме небезпека загрожує йому,— він сміливо випростався і ступив крок до Гомінкого.

До біса брехливі слова!.. Кулаками, зубами, ногами,— усим тим, що допіру клекотить йому в середині,— виклав би він йому свої пояснення... Годі поневірятися!.. Ходив, вимагав і не покине ходити доти, поки не віддадуть під комуну всіх одрубів... Чому?... Та тому, бодай ви були почманіли, що він наймит, наймит — розумієте?... Наймит він і його тепер повне право володіти куркульською землею!..

— А-а-а... Так ти он якої, злидень клятий! Люди добрі...— Костянтин Іванович обвів довкола очима. Мов з чийогось непомітного наказу, десяток костурів війнулось догори і загрозливим дробом стукнулись об стелю.— Отакий ти, Анашко!.. Добре!

Плюнувши в долоню, Парахвил Маркович заходився повагом заковувати рукава чумарки. А боязкий Копичка схопив з рундука п'ятифунтову гирку і крадькома, із-за чиеїсь широкої спини, тичком подав її Кадигробові.

Анашка отямився і раптом звомпив. Підкидаючи на долоні гирку, Кадигроб, мов кіт за мишею, пильно стежив за ним. Рухнись лише він з місця, як його відразу роздеруть на шматки. Безглуздо змагатися одному з двома-трьома десятками оскаженілих месників.

Знітितись, скоритись і за всяку ціну спокутати дурну свою вихватку!.. Поквитуватися а потім не раз випаде нагода, а зараз хай поневіряються!.. Аби йому вибратись живим звідси...

На Анашкине щастя—з яких міркувань, невідомо—Петро Гомінкий вдруге став йому за оборонця:

— Облиште!..— Вигукнув він гнівно.— Подуріли чи що?.. Замало вам і без того клопоту?... На все є свій час і місце... Біля стінки постояти заманулося вам?... Не руште його, кажу вам!.. А ти, Анашко, забирайся звідси духом!.. Пустить його там!..

Що таке?... Невже?... Анашка крутнувся і стрімголов кинувся до дверей—геть і геть звідси, геть з цього заклятого місця.

Гнів, лють і роздратування поїняли роз'ярований натовп. Полохливий Копичка ладний був землю їсти від злости.

Анашка багато знав, Анашка багато чого бачив. Від довідався про його землю і бачив, хто подавав Кадигробові гирку. Йолопи! Чого вони слухають отого слинявого з куцаком? Не чіпай, а зачепивши, кінчай діло як слід!.. А як він викаже завтра ревтрійці на них? Що тоді?..

— Постривайте, Ананіє Петровичу, постривайте, лишень одну часинку!

Жваво, по-юнацькому, метнувся негмонний дідусь до дверей і вхопив зраділого Анашку ззаду за пелену сорочки.

— Я що вам сказав, тату? Не руште його!

— Не втручайся, кажу тобі! — Гримнув старий на сина — Не твоє діло!.. Я знаю, що роблю. Подивись, краще, що з того буде. Не слухайте його, Ананіє Петровичу, а йдіть сюди!.. Тішиться з того, ніби я взяв і одразу повірив вам, — ви ж такий собі святий та божий... Не бійтеся, йдіть!.. Йдіть сюди...

Старий з силою одірвав Анашку від одвірків і поставив його, незграбного і розпатланого, як і раніше, посеред крамниці. Анашка став на призначене йому місце...

Костянтин Іванович погладив бороду і оперся на рундук спиною.

— Повідайте ж нам, Ананіє Петровичу, як ви розкошуєте там, у вашій багатій комуні?.. Либонь все ковбасами начиняється та з діжі самогонку кухлями сьорбаєте?.. Такі ж достатки у вас!.. Іч як вас, нівроку вам, розбехкало на реквізованих паляницях — ік святу на заріз годитесь!..

Анашка згорбився, розмяк, обвис увесь і зробився маленький і жалюгідний. На обличчі йому жевріла улеслива, запобіглива посмішка. Сили зрадили його. Запал до борні вичерпався. Немов і не було в нього наміру врятуватися брехнею та штучним удаванням покори. Наступила реакція. Комунар Ананій Кабанець відчув себе в оточенні жорстокого збіговища қолишнім наймитом Анашкою - Канашкою, — забитим і приниженим.

— Хе - хе - хе — сміявся наймит Анашка — жартуєте, Костянтине Йвановичу! Хай йому смуток! Хліба святого й того тижнями не бачимо, а ви вигадали — ковбаси... То я з голоду водяною беруся... Грачатиною та лопуцьками здебільшого держимось на світі. А м'яса відтоді не коштував, як од вас одійшов.

— Отож то воно й є! І з хазяїном лихо, і без хазяїна, видимо, не з медом. Веди далі своєї, проте!

Анашка почав докладно розповідати про бідування в комуні.

Зиркнувши востаннє на Гомінкого, ворухнувся був йому в свідомості гіркий докір, що він уже нікого не ошукує, а викладає ширу правду, скаржитися на злидні і ніби визнає зверхність Гомінкого над собою... Зверхність куркуля зверхність довічного ворога. Хіба ж годиться йому, комунарові Анашці, одчиняти серце своє перед ним?

Ворухнулась була думка ця і поволі змарніла. Опанував Анашку, слабу людину, що вірила, але не годна була віри своєї боронити,— опанував його передсмертний жах. Навіщо старий повернув його? А повернувши вдруге, вони не відпустять його живого. Сконає він в лютих муках і ніколи не побачить перемоги віри своєї.

Як так,—радів Костянтин Іванович, постерігаючи за колишнім своїм наймитом—як так, то він іще не все втратив. Раб ніколи не спекається рабської своєї вдачі і мусить вернутися до звиклого ярма. Мусить!..

— ... Соромно казати, але на всю комуну залишилося тільки трое штанів,—так обносилися! Надівають їх лише ті, що мають справи поза комуною. Решта комунарів ходить у жіночих запасах,—успільнили всі баб'ячі скрині,—або обпинаються ряднами та чувалами. Хлопці—парубки так і живуть у степу, мов вовки, бо ж соромно дівчатам на очі поткнутися без штанів... Матеріносять їм обідати на степ...

— ... Були й коненята—десятеро своїх та п'ятьох червоний полк подарував... Хазяйнували якомсь... А тепереньки зосталось тільки семеро шкапин... Яких бандити позаводили, а яких зацурували та самі поїли. Попервах м'ясом живились, а далі і про маслаки, і про шкури згадали—баби холодець з них готують на всю комуну. Якби не Сергій Гайворонський, давно б, звісно, розбіглись світ за очі...

Смакуючи конне вимовлене слово, мовчки, з неприхованою насолодою, слухав зачарований натовп Анашкині зізнання. Аж ось коли вони, пристрасно, довгими роками плекані надії, находили собі цілковите ствердження. І від кого ж?..

Від самого Анашки. І ніхто того не знав, який талановитий з нього майстер виображати чудові малюнки!..

— ... Один захворів на голодний тиф, а там, дивись, другий, третій... А тепер уже немає тої землянки, де б не смерділо трупом. Те саме й з дітьми... Товстопузі, коростяві, тиняються вони цілими днями на тонюсінких ніжках і все вимагають їсти... А що їм даси. Матері посилають їх збирати корінці в балці. Які вертаються до землянок, а які там і конають. Чи не пожива той корінець? Виникли звади, сварки, ремства... Ті на тих, а ті на тих,— не минає того дня, щоб обійшлося без бійки... Почманіли геть з голоду люди!.. На тому тижні аж трьох зарубали сокирами. Коли б не Гайворонський Сергій—живцем поїли б один одного...

Анашка розмовляв уже не з Гомінким та його друзями, а сам собі, десь на одинці, розповідав про свій сум та нестерпучі болі. Він не скаржився, не нарікав, а робив те, що звичаєм робить на його місці кожна вимучена стражданням людина,—звільняв виснажене серце своє від надсильного гніту.

— Ще, ще, Анашко, ще!.. Мрете голодом, сваритесь, б'єтесь, і мабуть скоро галасвіта кинетесь з комуни... Говори, Анашко. Говори...

У слухачів тремтіли зблідлі губи, полискували неситим вогнем знаджені очі,—якомусь плохенькому Копичці замало вже було десятка трупів... Абищиця!.. Хотілося бачити, як їх сотнями ховає комуна, жадалося, щоб підчас звади полягло не трое, а двадцятеро комунарів. Сокирами не так, от як би косами заходились один одного косити.

— Говори, Анашко... Говори...

Поривало Копичку кинутись звідси, прямцем з крамниці, і вирубати, з корінням викорчувати той осоружний гайок обіч комуни, що постачає грачатиною голодних комунарів... За якийся тиждень поколіли б, анахтемські душі, не мавши грачого м'яса на поживу!..

— На бога святого, не спиняйся, Анашко!..

— ... Двое дітей поховав за цей час, як став комунаром,—старшого хлопчика і меншеньку дівчинку. Жінка ходить мертва, чорна, мов земля і все, знай, мовчить. Зиркнеш на

неї крадькома і за голову схопишся, — рятуйте, люде добрі!.. Кинешся на село, порадять, думаєш, чимось допоможуть, диви, поки скрута мине, поки на ноги зіпнемось. Туди поткнувся — сміються, сюди вдарився — регочуть... Зустрівся з кимось — ти, Анашко, пришелепкуватий, ти, Анашко, шахрай і бандит; ти, Анашка, так тебе - перетак, ледар і нероба, — чужого захотів. Це я? Я — нероба, я — ледар?! І всі тобі, як один, супроти тебе... Тільки й надії було, що рідний брат. Пішов до нього — кілком з двору вигнав!.. Ідеш селом — голодний, ошарпаний, заматючений — ідеш і, мов сірко той зацькований, озираєшся, щоб, диви, хтось зненацька ломакою не лигнув. Свої люди... І за що ненавидять?... За віру? А що ж з нею робити, коли вона є?

— Замовкни, Анашко!..

Дзвонили в усі дзвони. Костянтин Іванович випростався, скинув бриля і, повернувшись до Анашки спиною, почав побожно хреститись. Слідком за старим і решта повернулась до церкви. Утворилась хвилева тиша — гомінкі, кадигроби та копички молилися богу. Один тільки Анашка, що й прийшов сюди простоволосий, не підніс руки до лоба. (Так і бовдурів, католик!.. — Розповідав про нього згодом Копичка).

Моління скінчилося. Обминувши Анашку, Костянтин Іванович підійшов до рундука. На довгому дроті, ховаючи убоztво порожніх полиць, розпиналося чотири жіночі безрукаві капоти — всі, як один, племенисто-рожевого кольору. Вони то й притягали до себе дідову увагу. Довідавшись за ціну, старий удався до Анашки:

— Анашко! — виголосив він урочисто — нужденність твоя розчулила мене, мені жаль на тебе!.. Дарую тобі на нещасну бідність твою оцей мадамський балахон. Бери його та неси своїй Веклі — найспритніша була колись в'язальниця з неї. Скажи — Костянтин Іванович, хазяїн, подарував, хай носить та згадує старого діда!.. Мо коли ціпком почастував, хай не гнівається...

Несподівана щедрість Гомінкого приголомшила і вдруге гірко розчарувала столипинців. Тілький по всьому?... Чи варто ж було починати, щоб утішитись таким безглуздим кінцем?... Шкірячи зуби, піде звідси Анашка з капотом під пахвою, а завтра кинеться до ревкому з заявою — про - ле - та - ріят!..

— Костянтині Івановичу, — стрепенувся вражений Копичка, — що ви робите?.. Оханіться!.. На кого ви витрачаєте десять фунтів зерна?..

Врухнувши бровою, старий скося зиркнув на нього. Копичка раптом знітився і юркнув у натовп.

— Ти їх не слухайся, Анашко, а коли дає хазяїн, так бери і...

— Що це?.. — думав Анашка, боязко наближаючись до рундука. — Якась нова вигадка, якийсь новий спосіб, щоб остаточно dokonати його? Старий ніколи не кидав грошей на вітер...

— Щось ти там белькотів про діти свої, Анашко?.. Голодом пухнуть, кажеш?.. Ка-аперація!.. Одваж Анашці два фунти солодкого кишмишу?.. Бери, Анашко, та поласуй діток! Не комуна, скажи їм, а хазяїн гостинця передав, — так і перекажи діткам своїм! Як розв'яжешся з комуною, присилай котрогось до мене — у погоничі візьму, може хоч діти будуть розумніші за свого батька.

— Невже? — затремтів спантеличений Анашка. — Невже ж піде він звідси живий, невронений і понесе ошарпаній Веклі широкополого капота, а зголоднілим дітям солодкого кишмишу?.. П'ятнадцять років відданої служби мабуть і каменюку здатні розчулити.

— Бери, Анашко, бери!.. Бери, не сумнівайся!..

Прийняв Анашка щедрі дарунки і неймучими руками притис їх до грудей. До Векли ж, до діток, швидче!.. Які раді будуть вони зустріти батька з гостинцями.

Але...

— Постривай!.. По... по...

Голос старому відразу осікся і підупав до ледве чутного шамотіння.

— Постривай — задихався дідок — постривай, устигнеш... роздягайся!..

Анашка болісно стелюся і з німим благанням повернувся до діда — гостра палиця вдруге і втретє діткнулась йому спини, грудей. Під сорочкою, мов лоскотливі мурашки, зашарудили струмочки гарячої крові. Гнилий дідів зуб, що визирав із-за здавленої посмішки, нічого втішного йому не промовляв, — кінець!..

Одірвавшись нарешті від старого, Анашка переніс змертвілий погляд на двері. Може й втретє прийде до нього звідти рятунок... Людина ж він, чи хто?..

Але Петро Гомінкий вже чомусь не спішив до нього з допомогою. Якнайкраще почуваючи себе на своїй вигідній позиції, він байдуже висвистував „комаря“, обернувши на сопілку рурочку своєї укороченої зброї.

— Розумно! — думав він із заздрістю. — Тільки його батькові могла спасти на думку отака з біса мудра вигадка. Рація — що їм залежить на смерті якогось Анашки-Канашки, коли за його спиною ціла комуна... Нищити, так нищити всіх до пня!..

— Роздягайся, живо! Натягай капота, бери кишмиш у зуби і гайда на майдан до церкви! Ну, ворочайся швидче!..

— Ти чуєш, Анашко? — Ступив на середину крамниці Кадигроб.

— Ти чуєш, що тобі кажуть. Роздягайся!.. — Вискнув Копичка, показуючи на гірю.

Анашка заплакав і скорився. Крамниця миттю спустіла.

Саме кінчилась служба, з церкви валками сунув богомільний наряд. Не минуло й хвилини, як велика юрба галасливо оточила Анашку Кабанця, одягнутого в жіночий безрукавий капот...

Перше слово, як і належало, забрав собі дідусь Гомінкий. Промова його складалася лише з трьох слів:

— Украв. Хотів утікати...

Гомінкого підтримали Кадигроб і Копичка.

— Отакі вони, комунари, всі!.. На ганчірку позаздрився, на народне добро зазіхнув... Мало їм того, що самоправством загарбали, так ще давай красти... Бити його, барбоса, і бити смертним боєм!!!

Повертали Анашку з боку в бік, ретельно обмацували руками, робили сороміцькі зауваження... Почали бити, штовхати, смикати за волосся, харкати в обличчя. Анашка стояв рівний, як стовп і не озивався.

Якійся старезній бабусі, що тримала в руці граматку і два товстих ставники, заманулося більшого.

— А ну, — наказала вона Анашці, — стань до мене спиною, сину!..

Анашка повернувся до баби слух'яно закинув пелену капота на спину. Побожна бабуся присіла навшпиньки і не розгиналася над ним доти, поки не потрощила обох ставників на його спині.

Коли вже Анашка, збитий з ніг, не міг підвестись з землі, тоді милосердий Костянтин Іванович наказав йому:

— Вставай, піднімай плахіття й тікай!..

Анашка Кабанець не вертався відтоді до комуни.

Знайшли Анашку за балкою в тому саме гайку, де він часто-густо полював на граків.

Мов барвиста троянда, хилитався на гілляці рожевий капот, подарований Анашці від колишнього хазяїна. Був він досить міцний, щоб витримати на собі Анашку разом з його нестерпною ганьбою.

2. „КАПОТІВКА“

Надії не зрадили Костянтина Івановича Гомінкого. Як він і сподівався, його витрати на багаті дарунки повернулися до нього з щедрою лихвою. І тільки через те, що сухорлявий, чепурненький дідок ніколи не діяв навмання, а завжди важив на час і обставини. Фізичне сконання якогось собі Анашки - Канашки спричинилося до громадської смерті цілого великого колективу людей. Як на нього, так він більшого покищо й не прагнув. Досить і цього!..

Комуна „Провідна Зірка“ укоротила собі життя й перестала існувати. Після того, що сталося з Ананієм Кабанцем, вона назавжди втратила багатомовну свою назву і почала ззиватися просто „Капотівкою“.

„Капотівку“ обминали і всіяко зневажали. З комунарами поводитися, мов із небезпечними злодіями. Дійшло згодом до того, що закинуті серед степу люди не сміли поткнутись на село. Їх цькували собаки, закидали грудками, перед ними зачиняли двері.

Рідне колись село відцуралося комунарів і засудило їх на осамотіле вимирання серед степових просторів.

З намови старших, у школі утворилося ціле кодро школярів, що на кожному кроці било і знущалося з дітей

заплямованих батьків. Діти комунарів одмовилися зрештою ходити в Новоспасівку до школи.

Тривало так аж два роки. Забуті і покинуті від усіх на призволяще люди і самі, кінець - кінцем, забули про те, хто вони є.

Серед степу, в землянках та куренях ниділи не колишні комунари, а якась особлива порода живих істот, що взи-вала себе „капотівцями“. Про „Провідну Зірку“ і згадка вивітрилась.

Тепер комунари з веселим гумором розповідають про такий ганебний випадок, що на нього ніхто тоді не звернув уваги.

Якось до комуни завітав товариш із повіту. Проміж ним та одним із молодих комунарів, що вийшов гостеві на зустріч, відбулася така, приблизно, розмова:

— „Скажіть, зробіть ласку, чи це, буває, не комуна „Провідна Зірка“?.. Їжджу, їжджу і ніяк не можу її знайти!“.

— „Ні, товаришу, — відповів йому поважно комунар, — ви знов не туди забилися, — це „Капотівка“. Десь не в нашому повіті „Провідна Зірка“, бо щось я про неї нічого не чув“.

Надто талановитий був з Костянтина Йвановича витівник. Ганебне личко, змайстроване отруйним його дотепом, пова-лило комуну і глибоко вросло в саме її серце.

Зацьковані, зневажені від усіх комунари і самі несвідомо підпали під чари дідушевої вигадки. Щоб очиститись від лепу, що ним щедро обкидав комуну кволенький дідок, потребувало героїзму, а, насамперед, як на той час, крові.

Натурально, — це один із чільних законів майбутньої гро-мади. Серед розмаїтого колективу знайшлася, кінець - кінцем, істота, що грудьми повстала за гідність своєї комуни і влас-ною кров'ю витруїла з неї затужавілу ганьбу.

Костянтин Йванович Гомінкий зазнав небавом жорстокої поразки. Навіть спресована в камінюку ненависть Любима Кириловича Гайчура, що не став йому на допомогу, не вря-тувала старого від пекучого сорому.

3. „ЧЕРВОНА ШЛЯХТА“

Не заподій собі Ананій Кабанець лихого кінця, мав би він незабаром велику втіху. Те, що розпочав він за свого життя, довершили, після його смерті, інші комунари.

Восени другого року, відрубні участки новоспасівських „столипінців“ за постановою суду прилучили, кінець - кінцем, до земельних володінь комуні.

Копичка, Кадигроб, а найбільше, Гомінкий нічого супроти того вдіяти не спромоглися. Упертість і завзятість Сергія Гайворонського, одного з фундаторів комуні, знесли їх, вони підупали духом, зніtilись і на якийсь час зійшли з громадського кону.

Лишаючись ще „капотівцями“, комунари проте поволі розправляли крила.

Минув період організації і первісного збирання сил. Комуна переживала другу, складнішу, фазу свого розвитку.

Сергій Гайворонський, ставши на чолі комуні, виразно злавав собі справу, яким саме шляхом мав він вести комуно. Запевнивши собі допомогу в повіті, збившись уже на сякі-такі статки, на часі було заходжуватися господарювати — не якнебудь, а насправді.

На цьому й порішили комунари і тієї ж осени самотужки засіяли сто двадцять десятин озимки. Решту поля покинули під ярино та зелений пар.

Упоравшись з оранкою, глибокої осени поставили велику повітку і змурували цеглову стайню. Збіжжя, реманент та худоба мали вже собі затишний притулок, а люди постановили іще одну зиму перебідувати по холодних, вогких землянках.

Минулого року непогано вродило,— голод і пошесті ставали сумною казкою. Комуна поволі оклигувала і щораз бадьорішала. Якби ще не клятий бандитизм, комунарам доконечно розвиднилося б.

Провадилася вперта борня, бандитів нищили десятками й сотнями, а проте лишалося їх іще досить, щоб гальмувати господарчий розвиток країни.

Передчуваючи неминучу загибель, бандити відважувалися на шалені, нестямні вчинки. Серед ясного дня нападали вони невеликими ватагами на людні села, палили громадські установи, нищили зібране на військо збіжжя і, жорстоко поневіряючись, убивали кожного, хто важився супроти них.

Але якусь особливо жагучку відразу почували вони до селянських комун та колективів. Чуючи, коли не розумом, то інстинктом, що в цих неvigлядних осередках криється

найголовніша міць ненависного їм ладу, вони геть скаженіли, допавшись до якоїсь засудженої комуні,—тільки трупи, попіл та руїни чорніли на тому місці, де допіру стояла комуна.

Не обминуло це лихо й наших комунарів. „Капотовці“ почували себе кущиком овець серед вовчої облоги.

На селі панував Гомінкий із „столипинцями“, а степами та яругами, що оточували комуну, володіли бандити. Часто-густо губились були налякані комунари, не торопаючи того, звідки загрожує їм більша небезпека — чи з степу, чи з боку рідного села?..

Степові бандити не становили вже для них такої загрози, як свої доморослі. Хто саме, того достеменно ніхто не знав, але хтось був такий на селі, що надто багато приділяв уваги добору розбишак, готуючи їх до нападу на комуну.

Свої, з одного села, вони знали всіх на обличчя, їм відомі були потайні сховища в балці,—жодного рятунку не знаходилося від них.

А вже до краю скрутно доводилося комунарам, коли степовики єдналися з доморослими і подвоєними силами нападали на комуну. Тоді комунари, як один бралися до зброї і змагались, билися до загибуні. Іншого порятунку їм не було.

За три роки комуна зазнала аж п'ять нападів. На матеріяльні витрати комунари навіть не вважали. Одинадцять чоловіка дорослих і п'ятеро дітей полягли від розбишацьких рук.—Оце проймало тугою комунарів!

Після подорожі в губернію, дістав нарешті Сергій Гайворонський військових рушниць і всіх здатних до бою поспіль ними озброїв. Комуна почала скидатися на поважний військовий табір, випадково розташований серед безлюдного степу.

П'ятеро вартових удень і десятеро вночі охороняло комуну. Стало начебто вільготніше. Діставши одного разу степовики доброго відкоша, вони вже стереглися відкритих нападів. Тоді й доморослі хижакі змушені були відмовитись попередньої тактики і стали до війни із-за кушів та засідок.

Цим і почалась доба так званого, „куцакового“ бандитизму. Спекавшись видимої небезпеки, комунари мусіли проте подвоїти обережність і підсилити догляд за комуною. Зарано

ще було радіти з перемоги. Недобитий ворог розпорошився на невеличкі ватаги і вовком кинувся шукати захисту по балках та яругах безлюдних степів.

Бандит ховався за кожним порослим межником, визирав із-за кожного пагорка, загрожував смертю із-за кожної копиці в полі. Уночі принишклий степ дивно оживав і починав миготіти вогнями таємничних варт. Біля вогника з підвішаним казанком ворухилося по два-три невиразних силвети. Час-од-часу, зацімів повітря розтинав довгий, пронизливий свист. Десь ген, із-за тої балки, охриплою луною озивався поодинокий постріл. То перегукувались тіні викреслених із життя людей. Не мине й години, як вони, плазуючи на животі, зйдуться десь на дні темного урвища і пошепки радитимуться до наступної акції. Під боком у них комуна...

На степ виражались комунари завжди при рушницях. Пастух-комунар ніколи не вигонив на пашу худоби, не озброївшись попереду гвинтівкою та не прихопивши з собою якогось десятка набоїв. Навіть жінок та дівчат привчили степові вовки до зброї. Вирушивши великим гуртом полоти бакшу, комунарки вже не покладалися на свої замашні сапки, а виставляли которусь із найсмілівіших з рушницею і всіляко наказували їй не ловити гав.

З часом до цього всі звикли і рушниця стала правити в комуні за те похватне начиння, що без нього в господарстві, мов без рук.

А втім, попри всі злигодні, що гнітили комуну, число членів її щораз більшало, комуна багатіла і прибільшувала свої добра.

Ще покійний Ананій Кабанець вивів із собою переважну частину новоспасівського наймитства. А решта бідноти, тероризована від Гомінкого та численних його прибічників, не вельми вже охоче поривалася до колективних способів господарювання. Тоді Сергій Гайворонський перекинув діяльність свою на інші околиці села, де куркульські намагання панувати зустріли рішучий опір. Звідти й черпав він міць для своєї комуни.

Напередодні запровадження нової економічної політики комуна була багатолюдна і рухлива, мов той потурбований

комашник. Вивласненої у „столипинців“ землі стало вже комунарам замало. Комуна щедрою рукою розгорнула свої володіння й відхватила у давнього свого сусіди, Любима Кириловича Гайчура, аж сто двадцять десятих родючого поля.

Добившись у повіті права заснувати культурне господарство, Гайчур закріпив за собою хутір і тридцять десятих ріллі. З нього було досить і цього. Принаймні, поки повернуться з чужин батько та менший брат. (Польща під боком, а гетьман Скоропадський ще не втратив своєї ваги,— щось та думають же вони робити з поневоленою від Москви Україною?).

Гайчури походили з Новоспасівки, але Любим Кирилович, скінчивши міську школу, був досить освічений, щоб рівняти себе з якимись „мазепами“. Насамперед він багато читав. Отож і польський Сенкевич не обминув його уваги. Талановитий цей патріот своєї вітчизни і прислужився йому поставити поруч з „Капотівкою“ ще одну ганебну назву комуні „Провідна Зірка“.

„Культурним“ своїм господарством Любим Кирилович не дуже захоплювався. Цікавило його зовсім інше. З якоюсь дражливою насолодою, притаївшись десь за кущем, цілими днями спостерігав він потай, як заклопотано метушаться на його власному полі ненависні „капотівці“.

Хоч який голодрабець, а неодмінно мав при собі щось із зброї. Милуйтеся!.. Ось за прадідівським плугом, запряженим шестериком здохляк, повагом чвалає Митька Таранчя, його, Гайчурів, воловик. Він босий, ошарпаний і брудний, але на голій спині йому теліпається рушниця на мотузці. А ну, візьми, Любим Кирилович поспробуй обізватися до нього?.. Нагадай про волів і поспитай, чи не час уже йому вернути до воловника,— що він відповість на це?..

Диктатура пролетаріату!

Ген далі,—зауважує Любим Кирилович,—великий гурт голоногих, високо підтиканих жінок—вони, змішавшись з чоловіками, розташувалися спочити. Обіч веселого гурту пнуться догори триніжки з рушниць, а на кожній триніжці біліє оклуночок з їжею. Ось до гурту, послухати балачок, плентає старезний дідусь, по-пояс запнутий чувалом. У нього,—Любим Кирилович це добре знає,—не зовсім гаразд із

штаньми. Дарма! Адже в нього бомба при боці теліпається... Чи не вояка? !...

Пригадував Любим Кирилович пана Сенкевича. Оживали йому на згадці вичитані колись „личакові“ шляхтичі. Убогі, ошарпані, але надміру чванькуваті жебраки ці, пильнуючи гонор свій, ніколи не розлучались із зброєю. Розв'язавши личанку перев'язь, відчіпляли вони шаблю, стромляли її гостряком на межі, а самі припрягалися до кислотої шкапи.. Шляхта!...

— Червона шляхта... Слушно!..

І стали відтоді комунари „червоною шляхтою“ з „Капотивки“.

Та однак, Любим Кирилович ускорах гірко розчарувався. Він помилився. Костянтин Іванович зловтішно простягав йому свою бліду, старечу руку. Радіючи з того, що прицеплене від нього назвисько на віки - вічні пристане до комунарів, він легковажив силою своїх супротивників. І може того тільки й схибив він, що передбачити прояв сили тієї було над його гайчурівський глузд.

4. СОФІЯ

Місяць тому, на Сергія Гайворонського, що вів уночі коні на пашу, хтось тричі випалив із провалля в балці. Великої шкоди від цього віроломства він не зазнав, а проте й досі не міг, як слід, орудувати правицею. Тому - то Софія казала йому лізти на гарбу, а сама заходилася подавати снопи.

Лишалось скинути ще кільканадцять снопів, щоб вивершити гарбу і правувати з нею до току, як несподівано Софію вразив стурбований вигук:

— Софіє, дивись! Що воно там?..

Софія скинула очима догори, побачила зблідлого мужа і з тривогою повернулася в той бік, куди показував він дужою рукою.

— Стрибай на землю, Сергію, хутко!.. Бандити...

Від Гайчурової садиби, прямцем на їхню гарбу, припавши до сидел, мчалось десятків зо - два вершників.

Розбившись на партії, комунари працювали в полі і тільки якась невеличка частина їх поралась на току геть за комуною.

Жнива були в розгарі, розкидатися людьми не випадало. З Сергієвого наказу комуну охороняло тільки двоє вартових, та й то з числа нездужих до праці на полі.

Бандити, очевидно, на все це неабияк зважили і, вибравши нагоду, намірялися захопити комуну зненацька.

— Сідай на коня, Софіє!..— Тремтів Сергій, перетинаючи ножем посторонки.— Попередь своїх, згуртуй їх до бою... Сідай! Скачи, скільки духу!.. А я зостанусь тут і постараюсь затримати бандитів...

Софія метнулась до копиці, схопила приставлену збоку рушницю і заходилась квапливо її налаштувати. Мужів необміркований план не припадав їй до серця. Змагаючись з собою, шукала вона способів повстати супроти нього.

Сергій нетерпляче підбіг до дружини—чому вона дьється там?..

— Та сідай же на коня, Софіє, хутко сідай!.. Не зволікай,—вони не ждатимуть, поки ти надумаєшся... Сідай, кажу тобі!..

— Ні, Сергію,—обізвалась Софія,—ні, Сергію, паняй ти, а я залишусь тут... Присягаюсь, я затримаю їх!..

— Софіє!..—Сергій озирнувся назад, рипнув з розпачу зубами й мимоволі замахнувся кулаком.—Софіє, сідай!.. Ти губиш комуну...

— Сідай,—тіпалась Софія,—сідай, Сергію, сідай скоренько! Чи з твоєю пораненою рукою братися до гвинтівки?... А я не способна скакати верхи—сам ти повинен знати, чому саме... Сідай, Сергію, сідай!.. Вони наближаються... Скачи, бо обидва загинемо!.. Рятуй комуну, Сергію!..

Завагався був Сергій, та не надовго. Обвівши очима опуклу постать молодої дружини, що вперше ходила при надії стати матір'ю, він зупинився поглядом на свій товстий, утушкований бинтами руці,—слухно, Софія має рацію!.. Поки вона триматиме їх на віддалі, він досягне комуну, підніме хлопців і разом з ними вируше їй на допомогу... Але... Сергій кинувся до Софії.—Чи вчасно-ж настигнуть вони до неї?..

— Софіє...—промовив він білими губами.

— Сергію! Паняй... Комуна...

Крутнувши головою, схопився мерщій Сергій на коня і шаленим скоком подався з гори до балки.

Софія мовчки похвалила його: на городах у балці він, напевне, подибає кількох озброєних комунарів — вони хоч як, а зарадять йому. Тепер за нею сталося. Треба ж їй, якщо бандити близько, відвернути їхню увагу від Сергія.

Кинувши сніп жита, щоб приладнати на ньому рушницю, Софія розпласталася під гарбою. Вершники були вже на такий віддалі од гарби, що комунарка без ніякого напруження відрізняла поодинокі постаті.

Було їх рівно шістнадцятеро. Загін чомусь зупинився і не рухався з місця. Вершники поставали на стремена і, подавши наперед, за кимось пильно стежили.

Ніби звомпили раптом? А може небезпеку почули?.. Коли так, то виходить, вартіві не ловлять гав, комуни доглядаючи.

Не покладаючись проте на свої надії, озирнулась Софія на бік і притьмом скам'яніла.

Сергій досягав уже вінець балки — іще, іще один стрибок і він спуститься в прірву. Але навперейми йому, відбившись купи, неслося двоє вершників, один із них одразу спинив коня і, скинувши рушницю, прицілився. Софія мимовіль заплющила очі — розлігся короткий постріл. Сергій захитався, перегнувся на бік, але — Софія це виразно бачила — з коня не звалився і за якусь мить разом зник у балці.

Вершники поставали, на них спало вагання. Повернувшись до загону, передній питав рухами, чи й далі гнатися за втікачем, чи скакати назад?

Од загону винеслась висока, повставна людина в черкесці і, гарцюючи на коні, загрозливо замахала малахаєм. — Наздогнати, за всяку ціну наздогнати!..

Вершники нехотя рушили до балки. Софія отямилась. Хіба ж поранений Сергій годен втекти від них на своїй плохенькій конячці?.. Ні кроку з місця!.. Сціпивши зуби, комунарка схопила рушницю і, повагом, не поспішаючись, двічі поспіль випалила.

Сергієва наука не пішла за водою. Мов вихорем знесло переднього вершника з коня і геть кинуло на землю. Софія притисла до грудей гарячу цівку рушниці. Чубатий юнак (він повернувся до гарби, Софія дивувалася з його рожевих, дівочих лиць) завзято боровся з смертю. Опинившись на землі, він несамовито схопився на ноги і кинувся був тікати,

але відбігши пару кроків, хмільно затинявся з боку на бік і вдруге, в'юном вигинаючись, осів на землю.

Другого верхівця Софії не випало розгледіти. Надто старанно приховав він, конаючи, лице своє від сторонніх очей. Несподіванка вразила його болючіше від самої кулі.

З якоюсь незнаною допитливістю придивлялася Софія до своєї жертви.

На недалекій віддалі од неї майорив обрис нищої, тяжко пригнобленої людини. І ця, ворожа до неї істота, видавалася Софії за втілення скрайнього розпачу,— одразу втратити всі свої надії!.. Сконати в безвісті серед степу, завершити шлях свій зневаженим бандитом і бути закопаному десь у глинищі нарівні з підстреленим псом,— чи ж марився їй за життя такий безславний кінець!..

Обхопивши коневі шию, бандит низько-низько схилювся і, припавши до самої гриви, дбайливо заховав у ній своє присоромлене обличчя. Кінь заїржав, нетерпляче копнув ногою, але з місця не рухнувся. Скинута йому на крижі вага раптом знесилила його. Правити на собі хазяїна, разом з його неславою, ставало над його кінську снагу.

Софія подивилась на притиснуту рушницю, на свої заляклі навколо цівки пальці, а далі кинула погляд праворуч себе,— що ж вона вдіяла лихого?

Там десь у балці зник її Сергій, а їй далі, за її спиною копошиться понад дві сотні виснажених турботами людей. Свідомість волі, свідомість свого права підтримує їх, додає їм сили боротися і переборювати. Якого ж імени гідний той, хто важиться супроти них?..

Ні, не шкода їй цих людей. Яка вона вдячна Сергієві за добру науку!..

Софія повернулася до побитих спиною і всю свою увагу скупчила на головному загоні.

Що там за веремія чиниться серед них?.. Спішилися були, поставили кружка, а потім хутко побралися на коні— ватажок тичить малахаєм на гарбу. Так і є,— вони рушили просто на неї.

Акція почалась. Верхівці зноги кинулися вскач. Розбившись парами, які понеслися праворуч, а які поскакали ліворуч, середину взяв собі ватажок. Виконувалось завдання—

стиснути гарбу щільним кільцем з усіх боків, з найменшою втратою збройної сили.

Безладний, щораз виразніший тупіт кінських ніг жахом оповивав Софію. Що має вона робити в своєму стані?.. Тільки одне — якомога довше тримати бандитів у степу, може Сергій попередить таки комунарів... Що вона має на боїв?.. Три в рушниці і п'ять в кишені — разом вісім, не зле!.. З кого ж почати, — їх так забагато!..

Софія надушила скобу. Ватажків бігун звівся цапки і важко grimнувся на стерню. Мелькнула в півнітрі ясно-блакитна черкеска, щедро вигаптована срібним брузументом, і миттю злилася з вороною мастю коня.

З кожним Софійним випалом рідшали пари вершників. Та це ніби зовсім не зараджувало їй. Доля затято посувалася до жінки, несучи їй свій смертний присуд.

Залихане кінське сапання чулося вже обіруч і позад гарби. Брязкіт зброї дедалі виразнішав і проймав Софію холодним чуттям марности її змагань. Коло помітно вужчало і мало от-от зійтися. Сили зраджували комунарку, вадило спопитись, покинути засідку, що обернулася їй самій в страшну пастку, і тікати, бігти геть і геть звідси, з цього страшного місця.

Та просто на неї, духом сплигнувши з коня, плазувала рачки скуйдовджена руда борода. Ось рудий спереди неї, мов на долоні!.. І така вона, скуйовджена борода, та видалася їй огидна, що Софія не стрималась і востаннє випалила... Кінець!..

Жодного набоя... Нічим боронитись, кінець!.. Тікати мершій!..

Несамовито вихопилась Софія із сховища і хотіла була тікати, але крок, другий, третій і вона, склавши руки на грудях, упокорено позадкувала до гарби.

За двадцять якихось ліктів од неї, спішившись, стояло двоє бандитів. Софія бачила їхні вражені обличчя, схилені рушниці — одна душею жінка і при тому вагітна!?

— Ну?..

Бандити презирнулися. Мить дивного вагання, а потім рушниці скинулись догори і парою чорних зірок пронизали Софію.

Завершилось!..

Останній прощальний погляд у бік рідної комуни і Софія повагом присіла на стерню. Усмішка цілковитого задоволю зімкнула їй змарнілі вуста.

Увесь той бік балки ряснів кінними й пішими комунарками,— Сергій попередив комуну.

— Сергію, ти так плекав мрію про сина...

Вистрибнула буйна сльоза і прозорою краплинкою заясніла на сполотнілому виразі. Комунарка рухнула пальцями і замовкла.

Бандити гайнули тікати. Коня з присоромленим вершником кинули біля гарби.

Ховати Софію Гайворонську стіглося селянство з усієї округи. Жінка, що одна душею винищила половину банди і врятувала велелюдну комуну, підніслася в очах заляканої бідноти на недосяжну височінь. Геройський вчинок комунарки надихав їх бадьорістю і зводив на нівець славу про бандитську непереможність, що стала майже легендарною.

Того ж дня на могилі комунарки Софії skoнали і „Провідна Зірка“ і „Капотівка“ і „Червона шляхта“. Замість них, під радісні вигуки багатотисячного зборища, народилася комуна імени товаришки Софії Гайворонської.

Костянтин Іванович Гомінкий... Він не прийшов на похорон Софії.

Побожний дідусь проте жодного права не мав на когось нарікати. За всі гуртом чесноти спочутливої своєї душі дістав він гідну подяку. Комуни Софії Гайворонської гоїно вшанувала його і за себе саму, і за покійного Ананія Кабанця.

Увечорі того дня, як сталася баталія на полі, біля дідового двору спивився парубійко років п'ятнадцяти. Привів він на повіді осідланого коня. Кінь хропів і, час-од-часу, скося позирав на бік. У сідлі, перегнувшись пополам, хилився коневі на гриву дивно неворухкий їздець.

Хлопець постукав пужалном у ворота. Загавкав собака, а незабаром за поріг хвіртки сторожко виткнулась сивоборода по-стать в кожушкові наопашки. Світло з ліхтаря впало на хлопця.

— Подивіться, діду, ваш чи ні?.. Люди пізнавали і казали що не інакше, як ваш.

Кожушок розіслався по землі. Зойкнувши дідок прожогом мотнувся з ліхтарем до коня.

— Оле... Олекса!..

— Упізнали?... От і добре!.. Які кажуть Ганчуренко, а які — Гомінкого головоріз, що в офіцерах був.

— Сину мій... Олексо!..

Дід не чув і, треба думати, зовсім не бачив хлопця. Припавши до вершникової руки, старий тулився до неї слизькими щоками.

Розмова з дідом — даремна трата часу. Роман Зав'ялий, п'ятнадцятилітній брат покійної Софії Гайворонської, тямив це. Посилкувавшись якийсь час, з великим трудом визволив він із стремен важкі, мов свинцем наляті ноги. Зіпнувшись потому на коня, парубійко схопив неворухкого вершника впоперек спини і з силою кинув дідові під ноги. Старий злякано відскочив геть.

Перед ним, задравши ноги горі, хилитався на задубілій спині його син...

Олекса!..

— Беріть своє, діду!.. А кінь наш, коня ми вам не віддамо, бо возовиця саме...

Оперезав малахаєм Роман коня і ристю подався до комуни.

Отака історія чотирьох назов. Автор записав її з уст голови комуни ім. Софії Гайворонської, т. Романа Зав'ялого.

КОГУТ

(Байка - баляда)

Там, де тепер росте лопух,
Де так самотньо на току,
Недавно когут сіяв гук:
Та - тах! То - тох! Кука - ріку!
Вінець червоний на чолі,
Вождя суворий, гордий зір,
До всіх зерняток на землі
Скликав покірних курок клір.
Був батьком він усіх дітей,
Був чоловіком всіх самиць,—
Отже, в республіці курей
Все перед ним схилялось ниць.
Терпів гусей він і качок,
Обходив шанобливо пса,
Свиню б — повісив на гачок
І лютував на поросят.
Ледь - ледь зоря проріже тьму,
Ген - ген тікає чорна ніч,
Багато клопоту йому —
На хутір весь несеться клич.
До праці він будив людей:
Не влежиш мирно на боку,
Коли над ухом заведе —
Та - тах! То - тох! Кука - ріку!
Одного разу хутір спав
(Всього чотирнадцять дворів),
Ніхто на лихо не чекав,
Ніде каганчик не горів.
Потоком сивим плив з долин
Туман, подібний молоку.
Завмерло все. Не спав один:
Та - тах! То - тох! Кука - ріку!
Так раптом когут закричав,
Хоч не слухний тоді був час,

Але в сонливих хуторчан
Тривога півня не вп'ялась.
До крику звикли з давніх пір
(Північну пісню затягнув!)
Ніхто не вибіжав на двір,
Ніхто в вікно не позирнув.
А від околиці повзли
Химерні тіні до хатів:
Загін бандитський, лютий, злий
Той хутір знищити схотів.
Снить сном невинним хуторець..
До нього суне на ножах
Страшний, негаданий кінець,
Холодний, остовпілий жах...
А когут крилами маха,
Кричить щодуху на суку,
Щоби не скоїлось гріха:
Та - тах! То - тох! Кука - ріку!
Під крик той хутір запалав
І люди вбиті були всі —
І ні двора там, ні кола
Геть не лишилося зовсім.
Над ранок попіл розвіва
Сердитий вітер по полях,
Скрипить вербина десь крива,
Далеко ворог ген гуля...
Кривавих оминув лабет
Там тільки когут, вірний птах.
Над ставом плаче очерет,
Голосить сумно у кущах.
Понуро когут шкутильга,
Самотньо жити одному,³
Образа муляє жалка:
Чому не вірили йому?
І там, де юрилися двори,
Де зерно лилось на току,
Тепер росте лопух старий...
Та - тах! То - тох! Кука - ріку!

Переклав С. Пилипенко

МАТІР З ІСТ-САЙДУ

Моя мати ніколи не вчилася вибирати собі черевики. В Угорщині, у своїм ріднім селі, вона ніколи не носила їх і через те не збиралася заводити їх собі й тут.

„Хіба на руках носять черевики?“ питалася вона. „Чи можна працювати в черевиках? Черевики тільки для багатих, лінивих людей, щоб хвастатись перед іншими“.

Всюди, де тільки могла, шкандибала вона боса. Це дратувало батька в ті часи, коли йому везло. Для нього не носити черевиків було все одно, що визнати перед світом свою вбогість. Але моя мати ніколи не мала цієї фалшивої пихи й ходила боса навіть по вулиці.

Якось, щоб хоч трохи її розважити, купив їй мій батько діамантовий перстінь. Це було в особливо пишний для нього час, коли він одержував велику тижневу платню й хазяїн був пообіцяв йому місце управителя.

Це було в суботу увечері—і він весь час пив пиво зі своїми товаришами-робітниками. Він прийшов додому червоний і збуджений. З багатьма церемоніями й ухватками чарівника він витяг перстінь з жилетної кишені й надів його на палець моєї матері.

— Нарешті, Кетті,—мовив він, дуже церемонно її цілуючи,—нарешті, Кетті, ти маєш діамантовий перстінь. Нарешті ти можеш написати додому в Угорщину, що й ти вже носиш діаманти в Америці.

— Геть!—відповіла моя мати сердито, одштовхуючи його. Вона зірвала з пальця перстінь, так ніби він опік її.—Що за дурощі!

Майкл Голд—сучасний пролетарський письменник, видавець і редактор лівого журналу в Америці „Нові маси“. Своїми оповіданнями з робітничого життя, з побуту мешканців Нью-Йоркського гето, нарисами й оглядами в своєму журналі, він здобув собі популярність в робітничих читачьких колах. Майкл Голд належить до тих американських письменників, що рішуче й безповоротно засудили капіталістичний світ, що поставилися з величезною симпатією до СРСР.

— Дуроші? — вигукнув мій батько. — Га? То це дуροші носити діаманти?

— Так! — мовила моя вперта матір.

— Кожний носить діаманти, — сказав мій батько, — кожний хто хоч трохи себе поважає.

— Нехай інші себе поважають, а я — робоча коняка, — одказала моя матір.

Мій батько з пересердя плюнув і подався кудись.

Перстінь лишився в сім'ї. Це було єдине, що ми могли продати. Він переховувався в скрині між рушників і простирадел. В годину нужди він перейшов у позичкову крамницю й дав нам їжі й грошей за квартиру. Багато сімей в Іст-Сайді люблять прикраси тільки за це. Гроші щезають. Прикраси лишаються. Це — сувора кредитова система Іст-Сайду.

Моя мати з задоволенням звала себе робочою конякою. Вона була горда зі своєї здібності тяжко працювати. Вона не хотіла ні діамантових перстнів, ні витворних убрань, ні прикрас. Вона мала міцне відчуття дійсности й знала, що в нужді допомогти може тільки сила. Але батько мій був романтик і мріяв про блискуче й легке майбутнє.

Моя тиха, чудна маленька мати з Іст-Сайду! Чи ж можу я забути цю чорняву жінку з блискучими очима, що тинялась цілими днями боса, лаючись Єлисаветинською єврейською мовою, вживаючи слів негідних леді, ганяючи нас, б'ючи нас, воюючи зі своїми сусідами, допомагаючи своїм сусідам, борючись із ранку до полуночі в квартирній боротьбі за життя.

Вона б украла або вбила для нас. Вона б лягла під поїзд, коли б це могло допомогти нам. Вона любила нас усіх дикою, болючою любов'ю вовчиці й лаялася з нами без кінця, як сорока.

Мати! Мамо! Я й досі зв'язаний з тобою зв'язками народження. Я не можу забути тебе. Я мушу бути вірний бідноті, бо я не можу зрадити тебе. Я вірю в бідноту, бо я знаю тебе. Світ треба перебудувати для бідноти. Ти навчила мене цього.

II

Як тяжко вона жила! З десяти років вона нічого не знала, крім роботи. Її батько вмер на той час в Угорщині й вона

зосталася найстарша в сім'ї з восьми душ. Вона знайшла роботу в пекарні й потім робила чоловічу роботу на фермі.

Коли їй стало вісімнадцять, її родичі зібрали сімдесят п'ять гільденів і послали її до Америки, як останню надію сім'ї. Вона мусила працювати тут і надсилати дещо своїм братам та сестрам.

Плавба глибоко врізалась у її пам'ять. Вона прожила сімнадцять агонічних днів у брудному трюмі, не споживаючи нічого крім картоплі та оселедців, бо там не було ніякої єврейської страви.

Першу ніч в Америці вона перебула між стогону й метушні на підлозі переповненого людьми льоху для емігрантів. Льох звався Негрським Домом.

Якийсь родич знайшов її другого ранку. Він узяв її на роботу. Працювала вона в одному з ресторанів Іст-Сайду й одержувала 5 доларів на місяць з харчами. Вона спала на матрасові в кухні. Робітний день її починався з п'ятої ранку й тягся до полуночі.

За рік вона назбирала досить грошей, щоб вислати на квиток своєму найстаршому братові.

— Так, я таки мала хороші часи в Америці,— посміхалася похмуро вона, розповідаючи нам про той час.— Того першого року в ресторані траплялися дива з горщиками та сковородами. Це щастя, що я досі жива. Це—хороший край, тільки не для бідних. Коли Месія прийде в Америку, він повинен мати хороший автомобіль і з дванадцяттеро слуг. Коли б він приїхав на білому коні, люди подумали б, що він просто собі бідний емігрант і посадовили б його мити сковороди в ресторані.

Вона одружилась із моїм батьком старим єврейським способом: це значить, що їх поєднав професіональний шлюбний комісіонер. Він взяв з них комісійні гроші за послугу. Це—такий же хороший спосіб, як і всякий інший. Мої батьки поєдналися з почуттям глибшим, ніж кохання; я певен, що мій батько вмер би за мою матір. Але в нього од неї боліла голова й він часто їй говорив про це.

Вона завжди змагалася. Вона намагалася реформувати кожного й воювала з людьми через те, що вони були „погані“. Вона вільно висловлювала свою думку й говорила

кожному точно, де лежить правильний шлях. Вона завжди провадила складні етичні суперечки з сусідами й мій батько мусів вислухувати од неї всі подробиці.

Завжди знаходила вона людей у горі, що потребували її допомоги. Вона допомагала їм днями, тижнями, місяцями, давала гроші, їжу, поради й працю своїх рук. Вона була бабкою при несподіваних родивах, нянькою при хворобах, посередницею в родинних незгодах. Вона знала, як готувати припарку до чиряків, жуючи хліб і мішаючи його з жовтим милом; як лікувати застуду гасом, як вживати трави й інші селянські ліки. Вона була чудова куховарка й пекарка й ділилася своїми секретами з сусідами.

Коли хворіла жінка, очманілий чоловік звертався до моєї матері; і цілими тижнями вона приходила до хворої двічі на день, готувала обіди, шкребла підлогу, мила дітей, жартувала, плела плітки, лаяла, любила й підтримувала своєю силою й добрістю понуру сім'ю. Її б дуже образило коли б хто небудь запропонував їй платню за ці послуги. Це ж були просто дрібниці, що робилися для сусідів.

На нашій вулиці збожеволіла жінка. Її чоловік, робітник сигарної фабрики покинув її з двома дітьми. У жінки були припадки божевілля й вона не могла спати. Вона прохала мою матір спати з нею. Вона боялася, щоб не повбивати своїх дітей підчас припадку. Моя мати спала в неї щоночі більше, як місяць.

Часто бачив я, як допомагала вона вигнаним з квартири сім'ям, що не могли платити за себе. Вона закутувалася в їхню стару хустку й ходила по квартирах, прохаючи пенні. Хриплючи од бронхітів, вона тяглася то вгору то вниз по крутих сходах ста кватир, розповідаючи сумну історію з новим почуттям кожного разу. Це — старий звичай на Іст-Сайді; коли яку-небудь сім'ю виганяють, сусідські матері закутуються в її хустки й просять од дверей до дверей.

Мій бідний батько, змучений своєю часткою американських турбот, мусив вислухати страшні деталі всіх цих трагедій. Моя мати вміла одшукувати всюду хворих. І всюди були люди що з ними треба було воювати. Не дивно, що мій батько пив пиво. Не дивно, що він стискав свою голову й стогнав:

— Досить! У мене вже голова крутиться. Я не можу більше слухати.

— Це не голова твоя, а твій егоїзм,— відповідала моя мати.
— В Америці треба бути егоїстом,— говорив мій батько.— Тут собака їсть собаку. Але ти, ти кидаєш свою сім'ю, щоб допомогати кожному чужинцеві.

— Пфуй, яка брехня!— плювала моя мати.— Коли я покидала своїх дітей?

— Але на бога — благав мій батько. Чи не маємо ми досить свого лиха? Ти — як людина з туберкульозою, що для неї не досить своєї хвороби: що йде на сковзалку, щоб зламати собі ще й ногу.

— Ну, я можу виправляти зламані ноги,— говорила моя матір.— Що значить нога, коли в світі стільки лиха?

III

Моя мати була настроєна проти Італійців, Ірландців, Німців і взагалі всіх християн, що ними були ми оточені.

— Хай упадуть на їх вісім і вісімдесят чорних років,— говорила вона, блискаючи чорними очима.— Вони живуть, як свині. Вони розорили світ. Вони ненавидять і вбивають євреїв. Вони дружньо поводяться з нами, але за нашими спинами вони сміються з нас. Я знаю їх добре. Я бачила їх на Угорщині.

Одного вечора мій батько сидів край столу, п'ючи пиво й читаючи єврейську газету. В гарячій кухні моя мати мила миски й наспівувала якоїсь угорської пісні.

— Ну, ну! — вигукнув мій батько, б'ючи кулаком по столу, ще один випадок на залізниці! Кетті, я завжди говорив, що небезпечно подорожувати цими американськими заліницями.

— Що сталося? — видихнула моя мати, з'являючись із кухні з обличчям і руками, що парували.

— Що сталося, ти питаєш? — повторив мій батько поважним тоном педанта.— Сталося те, що сімнадцятеро неповинних людей убито в залізничній катастрофі у Нью-Джерсі. І хто винний цьому? Винні багаті американські залізниці.

Моя мати посмутніла. Вона втерла своє розпарене лице передником і пробурмотіла:

— Боже, допоможи нам і захисти нас. Чи єсть євреї між забитими?

Мій батько швидко проглянув список імен,

— Ні, одні христіяни.

Моя мати зідхнула з полегшенням. Вона повернулася до кухні. Ця справа їй більше не цікавила; христіяни не здавалися їй людьми. Вони були ворогами, що їх треба боятися, ненавидіти. В Угорщині троє християнських сільських дівчат посміялися з неї. Після того вони пішли купатися й потопились. Це була божя кара на їх за переслідування євреїв. Один селяк вирвав був бороду старому й поважному євреєві — й бог забив його блискавкою через тиждень. Моя мати знала безліч таких історій.

Іст-Сайд ніколи не забуває Європи. Ми, діти, чули безкінечні оповідання про погроми. Джон Коген, що народився в Росії, згадував про один погром. Христіяни забили гвіздок у голову його дядька. Коли ми проходили повз християнську церкву ми не забували плюнути тричі; інакше нещастя чекало на нас. Нас запаморочували дикі історії про те, як христіяни хапали єврейських дітей і випалювали їм по хресту на кожній щоді розпеченою кочергою. Вони також одрізали дитячі вуха й варили з них суп. Мій друг Негр колись бачив єврейські вуха у вітрині якоїсь християнської лавки.

— В старі часи — говорила моя мати — христіяни полювали за євреями, як за кролями. Вони збирали тисячі євреїв на площах і мечами пхали їм у горлянки свинину й вимагали для їх охрещення. Євреї, звичайно, одмовлялися. Тоді їх палили на великих вогнищах і христіяни сміялися, танцювали й жартували, дивлячись на євреїв, що горіли як свічі. Отакі христіяни! Але й вони колись горітимуть.

Все це проходило мені аж до серця — і в поганих снах моїх протягом гарячих літніх ночей чорні христіяни-людоїди завбільшки з будинок ворушилися навколо мене. Вони сідали мені на груди й стискали мені горло слизькими, безжальними пальцями, вигукуючи: Єврей! Єврей! Єврей!

Я просиджував цілі дні, дивуючись, чому христіяни так ненавидять нас і будував чудові пляни, як я поведу, коли буду великий, відважні єврейські армії на захист єврейства.

Але мати моя була нездатна до справжньої ненависти. В дійсності, вона мала багато теплих друзів поміж наших італійських сусід. Часом вона захищала їх: „вони не подібні

на інших христіян“, — говорила вона, — „вони хороші люди“. Справді, як могла вона не допомогти іншій людській істоті в лихові? Як могла вона бути байдужа, коли інші страждали? Вона жила для того, щоб любити всіх, без ніякого упередження. Її ненависть проти христіян була тільки зойк матері вирваний безмежною жорстокістю життя.

В будинкові напроти жила італійка Бетсі. В неї було довге виснажене, веснянкувате обличчя, жовте, як старий дереворит. Її, кольору кави, очі здавалися завжди затуманеними, ніби вона ховала якийсь жахливий секрет. Вона уникала людей. Закутана в довгий, чорний шарф, вона скрадалася вулицями боязко, ніби почувавши на собі всі погляди світу.

Її чоловік сидів у в'язниці за вбивство. Літньої ночі (я ніколи не забуду її) він вирвався з будинку з вереском божевільного. В руці його був револьвер. Ми сиділи на сходах і їли морозиво. Вигляд цього дикого очманілого італійця в білизні, що кричав і вимахував револьвером, налякав нас. Він промчав мимо й поринув у підвал. Зібралася юрба. Прибіг полісмен. В нього не було бажання переслідувати італійця в підвалі, він стояв на пішохолі й ревів: „Виходь звідти поки я тебе не застрелив!“. Нарешті італієць виліз, плачучи, як дитина. Його бронзове, кам'яне обличчя було смішно зморщене печаллю. Він махав руками, бив себе в груди й дряпав собі щоки, поки не виступила кров. Я ніколи не чув такого страшного тваринного виття, хижої агонії вовка, що вмирає. Він тільки що вбив свого брата, граючи з ним у карти.

Цей засліплений пристрастю вбивця був чоловік Бетсі. Вона лишилася з трьома дітьми, без жодного знайомого й розмовляла тільки по італійському. Моя мати одвідувала її, і тільки з симпатії до неї вивчила за кілька одвідин сякої-такої італійської мови. Було дивно слухати годинами її розмови з цією жінкою на багатомовному жаргоні, де була й італійська і єврейська і угорська й англійська мови. Але жінки розуміли одна одну.

Моя мати допомогла Бетсі знайти одяговий магазин, що давав їй додому швацьку роботу. Бетсі обожувала мою матір. При своїм страшнім убозтві вона знайшла час, щоб сплести моїй матері прекрасну, велику червону шаль на подарунок. Вона принісла її однієї ночі, гукаючи й белькочучи по іта-

лійському — і цілувала руки моїй матері. Моя мати теж кричала й цілувала її. Ми не могли й слова зрозуміти з їхньої розмови, але моя мати весь час повторювала по єврейському: „Ах, що це за хороша жінка! Що за мила“! Моя мати берегла шаль більше за всі свої речі — і показувала її кожному й розповідала про те, як Бетсі зробила її.

Така шаль коштувала понад 10 доларів, це було більше ніж Бетсі отримувала тижнево в своїм магазині. Шаль забрала тижні роботи, багато ночей при газовому світлі після втомних шіснадцятигодинних днів життя. Такі подарунки варто зберігати з любов'ю.

IV

На верхньому поверсі нашого будинку жила ірландська сім'я. Містер О'Бріен був візник, високий, хмурий гігант з червоним шорстким, як шкура акули, обличчям. Він повертався з роботи о дев'ятій або десятій вечора і, могутній і волосатий, в своєму синьому вбранні, тупав поволі по сходах. Коли ми грались на дорозі, він руйнував наші ігри й гримав на нас.

— Геть у пекло з дороги! Ви гладкі, мов блощиці,— бурмотів він, і ми розсипались з-під ніг цього дикого велетня-християнина. Його жінка була також велика й червоновида, справжня гора м'яса, що гойдалася під вічними кошиками білизни. Всі християнські леді давали їй білизну, крім італійок. Місіс О'Бріен була добріша до дітей, ніж її чоловік, але ми боялися її майже так само.

Ця пара особливо скандалила в будинкові. Ночами крізь тихий сон нашої маленької комуни ми чули, ніби в спільному кошмарі, болючий вереск ірландки. Її чоловік був п'яний і бив її.

— Не треба, Джек, не треба,— стогнала вона.— Ти пере-лякаєш хлопця.

Вони мали таємничого хлопця, ніким іще не баченого, Мати завжди згадувала про нього підчас цих брутальних драм.

— В пекло з хлопцем!— ревів чоловіків голос, глухий і глибокий, мов риговище обезумілого бугая. — В пекло з усім!

Трісь! Він звалив її на стіл. Вікна одчинялися, голови, як дивні бальони, виставлялися в повітря з усіх боків; будинок прокидався ніби чарами. Ми чули переляканий дитячий плач, потім — трісь! Другий могутній удар по м'якому жіночому тілі.

— Джек, не треба! Сусіди почують.

— В пекло з ними! Я підпалю цей проклятий будинок, щоб вогники побігли скрізь, як миші.

Удар, тріск, стогін. Будинок слухав з жахом. Це знов були християни. Ні один єврей не був таким звірем. Моя мати, повсякчасна агітаторка, провадила кампанію проти ірландської пари, щоб хазяїн виселив її. „Це гірше, ніж повії,— говорила моя мати. „Мати християн у будинкові гірше ніж повії“.

Але одного тихого полудня, хто, як не ірландська прая вбігла до кухні моєї матері, бліда й заїкувата од жаху.

— Швидче, мій хлопчик умірає! Поможіть! Ради бога, покличете лікаря!

Моя мати, не промовивши слова, кинулась, як пожежник, угору й врятувала хлопчика. Він проковтнув риба'чу кістку й моя мати досвідчена й смілива в таких операціях, заклала палець йому в горлянку й витягла кістку. Потім вона мала довгу товариську розмову з ірландкою.

Цієї ночі за столом, коли мій виснажений роботою батько намагався з'їсти м'ясо по гамбурзькому, читаючи єврейські газети, п'ючи пиво, думаючи над своїми справами, палючи й розмовляючи разом, моя мати розсердила його своїми глибокими зідханнями.

— Ах, Майер:— говорила вона,— у цієї ірландської леді так багато лиха!

— Пфуй!— нетерпляче одплювавася мій батько.— І в мене його досить.

— Вона хороша жінка— говорила моя мати,— хоч вона й християнка. Її чоловік б'є її, але вона дуже вболіває за ним. Він не погана людина. Він тільки дуже сумний.

— Боже мій!— стогнав мій батько з жіночою логікою.— Я думаю, що він б'є й тебе також.

— Він був фермер в Ірландії,— провадила моя мати крізь сон:— Він ненавидить міське життя, але вони надто бідні, щоб перебиратися на землю. Їхній хлопчик був весь час хво-

рий і всі їхні гроші йшли на лікарів. Через це він п'є й б'є її, але в неї серце болить за нього.

— Досить! — говорив мій батько, хапаючись за голову. — Досить, або я збожеволюю.

Моя мати бачила, що йому справді було неприємно. Вона однесла порожні миски на кухню. Там вона копалася в горщиках і витягала з печі нудл-пуддінг. Вона винесла його до столу.

— Але Мейер — говорила вона смутно, з гарячим пуддінгом у руках, — ця жінка збирала гриби в лісах Ірляндії. Я теж любила збирати їх в Угорщині. Ми говорили з нею про це також.

Другого дня я грався з хлопцями. Нас охопило бажання намалювати крейдою коней на брукові. Зчинилась бійка, бо Джой Коген написав під своїм конем: „Негр любить блоху“. Він написав це також на пасажирському вагоні, на сходах, на плякаті з пивом, що стояв перед пивницею.

Негр збирався стусоннути Джоя, коли місіс О'Бріен прибрела до нас, поважна, смутна й велика, гойдаючись над нами з вічним кошиком білизни під пахвою.

— Не бийтеся, хлопці, — промовила вона своїм добрим, чистим християнським голосом. — Чи не допоможе мені хтонебудь з вас? Я дам грошей тому, хто піде погратися з моїм маленьким хлопцем. Він хорий.

Ми помітили од страху. Ми дивилися на неї з відкритими ротами. Навіть негр злякався.

Місіс О'Бріен глянула просто на мене. — Може ти погодишся, — попрохала вона. Я почервонів і раптом кинувся навтьоки, ніби побачивши чорта. Інші хлопці розбіглися. Місіс О'Бріен зідхнула, підняла свій важкий кошик і побрела своїм шляхом.

Я розповів це вночі своїй матері. Що це все значило? Може ця християнська прая хотіла заманити мене до хати, щоб випекти мені хрест на обличчі розпаленою кочергою?

— Ні, — задумливо сказала моя мати. — Піди до їх. Це добре діло. Християнська дитина сама, з тобою нічого не станеться.

Вона сама повела мене другого ранку. Я не побачив нічого страшного. Був сірий ранок. У жовтому світлі спочивальні вузької й вогкої, як домовина, лежала в ліжкові дитина зі